

Atlas historyczny Polski
Mapy szczegółowe XVI w.

Województwo kaliskie w II
połowie XVI wieku

Kalisz 29-30 września 2011 r.
Jarosław Suproniuk

Województwo
kaliskie na tle
podziałów
administracyjnych
I Rzeczypospolitej

Źródła

Podstawowym (aczkolwiek nie jedynym) źródłem do odtworzenia i rekonstrukcji sieci osadniczej w II połowie XVI wieku, nie tylko województwa kaliskiego ale i pozostałych województw koronnych, są rejestry poborowe, czyli podatki nadzwyczajne uchwalane przez sejm Rzeczypospolitej. Rękopiśmienne oryginały rejestrów poborowych przechowywane są obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i stanowią część Archiwum Skarbu Koronnego (dział I) – dalej: ASK, I (z podaniem numeru). Z drugiej połowy XVI w. zachowało się 10 rejestrów obejmujących powiat kaliski. Tylko jeden z nich (z 1579 r.) został wydany drukiem przez Adolfa Pawińskiego w 1883 r.. Zestawienie poszczególnych rejestrów (oraz przykładowe karty) podajemy poniżej:

Rejestry poborowe powiatu kaliskiego w II połowie XVI wieku

Rok	Powiat kaliski
1552	ASK I, 6 (f. 583-605)
1563	ASK I, 11 (f. 761-785)
1564	ASK I, 13 (f. 177-189)
1565	ASK I, 13 (f. 75-124)
1576	ASK I, 12 (f. 590-605)
1577	ASK I, 13 (f. 177-192)
1579	Pawiński, Źródła dziejowe... t. XII, s. 108-140
1580	ASK I, 13 (f. 345-368)
1581	ASK I, 6 (f. 614-750)
1591	ASK I, 11 (f. 1449-1636)

koz
poffty

curbandija de oru poffty

roz

sztyrnijkij de oru poffty

glowozyno de oru poffty

6

Paroch: iankowo de ruzg rolumb dem palatini culye

orpyshewo de oru poffty

Paro: iastebambnijkij de oru poffty

roz
poffty

Paro: iedlicz anafub rozgul de oru poffty Juano
Sado de 2 poffty Juano anafub de 9 poffty Juano
rozgul de oru poffty

Paro: KucKono z Somub rozgul de 1 poffty ut altari
rozgul de 1 poffty
Kuzynofandowo de oru poffty

iankowo z Somub rozgul de ruzg poffty

oroszyno rozgul

70

Paroch: Kretkowo de oru poffty rozgul rozgul
Altary rozgul de oru poffty

sztyrnijkij rozgul rozgul rozgul de oru poffty
Altary rozgul de oru poffty

Paro: Kalysz Cuntas rozgul

Karta rejestr poborowego z 1552 r.

82

Danzin civitas
De mansis 2 cum medio An.
tenalibus de taberna manuali
cum iuramento Joannis vilis
fol. 2. / 22 fol. et hoc
anno ibi nullus artifex au-
nquillus.

Ralsbige
De mansis 4 functionalibus
cum iuramento vilis Stanislas
fol. 2. / 20

Czuchbige
De mansis octo functionalibus
de taberna manuali de tabis
artificibus 2 fol. 2. ab in-
quillimis pauperibus quinque
2 fol. 2. de una rota fodi-
taria fol. 2. et cum iuramento
vilis Maxim fol.

fol. 1. / 2
Minczarna Odolanonien
a 3 rotis 2 fol. 1. ab 8
artificibus 2 fol. 6. Ab una
rota horzecznicz usorum
mali melis fol. 1. cum
iuramento Magni Joannis
Kusznik fol.

fol. 5.
Tarchali
Nobilem qui onderunt que-
taciones
Civitates

Molendina Odolanonien 5 fol.
fol. 3. / 18
vixit Molendin Philipi de Anulo
rotis valis.
Molendin Gwibnicz de duabz
rotis horzecznicz.
Molendin Paszecznicz de una rota
horzecznicz.
Molendin Liszecznicz de una rota
horzecznicz.
Molendin Bogajima de una rota
horzecznicz.

Lan 21 / 22

83
Civitates et opida.
Calis. mansi. et ibi.
Ad Anulo Marzowski omisi
2 p. 56 in fol.

Respectu exactionis civis
nec domo nec yone in Calis
existen Nobilium regt sunt
nominato

Kuialshon opidum
Exactionis civis Als gosv
fol. 2. fol.
duellorw Als czopow fol. 2.
A. 6. artificibus 2 fol. 2. p.
cum iuramento Joannis Czysza
et matie Waszclaw fol.
fol. 3. / 6

Inaronieze Opidum
Reliquum duellorw Als czopow
tam ex sorte Magnifici
Joannis Czopowski qud ex
sorte Gnesi Joannis Koszowski
cum iuramento Opidanorw Lantii
Siedlowski et matie Soborska
Maxim via fol.

Sulimierzeze Opidum
Propter conflagratione ignis
dicit libitatis pauciter

Odolanowo Opidum
Supremis scriptu

Opalouch Opidum K. di. Simi
Reliquum duellorw Als czopow
ponego A. 1. metris fol. 2.
cum iuramento Stanislas
Kobaronski Prorog. in his
fol.

Lan 21 / 22

Karta
rejestr
poborowego
z 1565 r.

in iura
men Phil:
p. 1. 2. 3.
me mol:
ten

In quibus sine prorsu
Rota Kazimierz
P. Kretkow

son Janaki wlo
stowk co 1578

Manji Encefontal qtu	3
Manji Tabernakl qtu	1
Hortulani simpl	4
Relif	1
Hortulani simpl	4
Biscator	1

son H. Dzierz
Luzhansky

Lesniky

Manji Encefontal	5
Manji Tabernakl qtu	1
Hortulani simpl	3

2 1

1581 r.

P. kalij Cuias

Rota Madna	8
Rota Islaw	1
Rota Stempna	1

Csaski

Manji Encefontal	1
Inglini sine prorsu	4
Relif	1

17/11/9

6 9

son Kazimierz
S. Spiritus

son Kazimierz
Cano. Califf

son Cuias
Califf

son H. Dzierz
Luzhansky

7 2

7

Morkow

Manji Encefontal	5
Rota wator	2
Hortulani cum eggu	2
Hortulani simpl	1
Inglini sine prorsu	2
Lanis	1
Biscator	3

8 10

Chmielnik

Manji Encefontal	4
Hortulani simpl	4
Biscator	2
Inglini sine prorsu	1

5 19

Tyniec

Manji Encefontal	3
Hortulani simpl	11
Manji Encefontal	3
Manji Encefontal	5
Manji Deserti	1
Manji Sultoral	3
Hortulani simpl	2

19 14

1

16/34/13

Punktem wyjścia do rekonstrukcji sieci osadniczej jest praca Leona Polaszewskiego „Własność feudalna w województwie kaliskim w XVI wieku” wydana w 1976 r. wraz z zamieszczoną tam mapą.

Ilość osad powiatu kaliskiego w latach 1580-1600 według Leona Polaszewskiego:

- Liczba osad w 1588 r. – 412
- Wsie i miasta w rejestrach poborowych 1579/1580 – 421 oraz 40 osad „innych” niż wsie i miasta = razem: 461
- osady spoza rejestrów poborowych – 117
- RAZEM: 578 punktów osadniczych plus 30 młynów i kuźnic co daje w sumie 608 punktów osadniczych.

Mając na uwadze wszystkie braki i luki, jakie posiadają rejestry poborowe, są one niezastąpionym i w zasadzie jedynym źródłem mogącym służyć przy badaniach nad liczbą łąnów (m.in.: kmiących, sołtysich, pustych, karczemnych), ilością zagrodników (np. bez roli i z rolą), komorników (z bydłem lub bez), rzemieślników (z rodzajem ich specjalizacji), ilością i wielkością obiektów przemysłowych na wsiach: młyny (dziedziczne, doroczne, korzeczne, walne), karczmy (dziedziczne, doroczne), wiatraki, piły, folusze...

Poniżej przedstawiamy zestawienia wybranych rejestrów poborowych powiatu kaliskiego z podaniem ilości danych występujących w tychże rejestrach.

Rejestr poborowy 1552 r.:

- 368 wymienionych miejscowości
- 51,5 opodatkowanych łąnów kmiecych
- 2927 opodatkowanych kmieci
- wymieniono: 37 łąnów sołtysich
- 39 kół dziedzicznych
- 24 koła doroczne
- 33 taberny
- 61 młynów
- 12 ratajów

Rejestr poborowy 1565 r:

- 424 wymienione miejscowości
- 2031,5 opodatkowanych łąnów kmiecych
- wzmiankowano 46,5 łąnów pustych i 63,5 łąnów sołtysich
- odnotowano 133 młyny (zapisano 91 kół dorocznych, 95 kół walnych, 12 kół korzecznych)
- 115 tabern dorocznych, 10 tabern dziedzicznych, 14 tabern bez żadnego określenia
- 95,75 łąnów określono jako aratura

Rejestr poborowy 1565 r.

- - występuje 162 rzemieślników:
 - 42 rybaków
 - 93 artifex
 - 3 szewców
 - 8 faber
 - 6 krawców
 - 4 garncarzy
 - 2 kołodziejów
- odnotowano w rejestrze 763 zagrodników oraz 42 komorników

Rejestr poborowy 1581 r.

- wymieniono 419 miejscowości
- 1740, 4 opodatkowanych łąnów kmiecych, 118 łąnów pustych, 43,5 łąnów sołtysich a 104,25 łąnów określono jako aratura
- opodatkowano 140 młynów (określono: 11 dorocznych, 8 dziedzicznych, 119 kół walnych i 103 koła korzeczne
- opodatkowano 17 tabern = tylko łąny karczemne a nie same taberny!
- 6 wiatraków
- jest wzmiankowanych 60 komorników z dobytkiem oraz 330 komorników bez dobytku
- rejestr wymienia: 40 zagrodników z ziemią oraz 1216 zagrodników bez ziemi.

c.d. 1581 r.

- opodatkowano także 365 rzemieślników:

w tym:

- 67 rybaków

- 53 rzeźników

- 36 jako propinator cremati

- 2 smolarzy

- oraz 202 bez określenia zawodu (artifices)

Rejestr poborowy 1618-1620

- wymienionych jest 405 miejscowości
- 127 młynów (118 kół młyńskich bez określenia; 73 koła walne, 27 kół dorocznych)
- 18 tabern (opodatkowane łany karczemne = 3,375 łanów na cały powiat!) oraz 7 wiatraków
- 1526,25 opodatkowanych łanów kmiecych, 127 łanów pustych, 38 łanów sołtysich, 28,5 łanów folwarcznych a 100,875 łanów określonych jako aratura
- wymieniono 208 rzemieślników: 40 rybaków, 143 „rzemieślników” oraz 15 rzeźników
- 1041 zagrodników bez żadnego określenia oraz po 37 zagrodników z ziemią i bez ziemi oraz 276 komorników wraz z 54 komornikami z dobytkiem i 65 komornikami bez dobytku.

Civitas Calis

F.

Procurator et Consules Civitatis Calis.

Infra scriptis Sostibus Civitatis Calis.

ad 38 faciunt florenos

Difalcatio de civibus nobilibus qui no q vna q contribuo solv
verunt que summa de falcata sunt 29 ad 24

✕ pistoribus Octodocim	22	36	
✕ Farmosopolis	34	9	
✕ Smigraffortibus	2	2	
✕ Grafratoribus	3	6	
✕ Ledocin Sartoribus	1	16	
✕ Lancianibus	23	40	
✕ Bambrosforibus	2	6	
✕ Panisforibus	11	11	
✕ Pulvatoribus	9	9	
✕ duobus aurifabris	2	4	
✕ Sartoribus et Garbitoribus	1	2	
Od Rymanz, Swalaz, Tolcanz, Tszanzen pasnicow	17	17	
Od komaki, kotkanzi, Muzguntion, Kolodzierow, Stalmas, Jan Mularzow	27	27	
✕ Sartoribus	18	18	
✕ Sartoribus	2	4	
✕ Pulvatoribus	4	4	
✕ Figulibus	11	11	
✕ Figulibus facion bezus	1	3	
Od Cwstli	6	6	
Od konwuntion	37	14	24
✕ Colles Curmati	32	25	18

Kalisz w
rejestrze
poborowym
z 1581 r.